

פרשנות ספרותית כאוטוביוגרפיה סמויה

הקשר הביבליו-ארוטי של מירון לגנסין

דן מירון

ביבליו-ארוטי (מירון עצמו משתמש במונח הזה בספרו) בין טקסט לבין חוקר-יוצר שיש לו, כמו למשוררים ולאמנים רבים, נטיות אוטו-ארוטיות, והוא נוטה להתאהב – גם בחיים – במי שנראים בעיניו בבואות מעוררות הערצה של עצמו, להתמסר להם ואף לייחס להם ייסורי נפש וטראומות שעברו עליו. עקבות של אנליזה עצמית טבועים גם בקטעים

הטקסטולוגיים, למשל בתיאור הצורך של גנסין לכתוב ללא הרף, "כחלופה היחידה לתלישת השערות, כמפלט מייאוש ומדמורליזציה" (עמ' 232).

מירון לא רק מזדהה עמוקות עם גנסין ועם גיבוריו, הוא גם מגלה את עצמו ואף מחנך את עצמו (ואת הקורא) תוך כדי הקריאה בסיפורים. בפתח הספר, אומר מירון בגלוי שהכתיבה על גנסין הייתה בשבילו מעין לידה מחדש. את מפעל פרשנות גנסין שלו הוא מגדיר שם כ"מאבק רוחני מיילד". אם יש רגליים להפלגות הללו, הרי שהספר הזה הוא הרבה יותר מקובץ מחקרים על יצירת גנסין; הוא גם דיווח נדיר של חוויית קריאה אופטימלית, חווייה של קורא בעל ידענות עצומה, בעל רגישות של קרני-רנטגן למיני ולמיקרו של מה שמובלע בטקסט. ומעבר לכך – קורא שמתמכר לאהבתו את הטקסט שהוא כותב עליו ("גנסניסט מתמכר לאין תקנה" אומר מירון על עצמו בפתח הספר), עד כדי כך שהוא מתקשה לפעמים לשמור על הגבולות המפרידים (על-פי כל כללי הקריאה המדעית) בין עצמו למחבר, בין המחבר לגיבור ולעתים (משום שהטקסט זורם בעורקיו וידוע לו בעל-פה) אף בין סגנונו שלו, המדעי במוצהר, לסגנון הבלתי-ניתן-לחיקוי של גנסין.

הגילוי המרשים ביותר של חוויית-קריאה זו הוא, לטעמי, המאמרים על "בטרם" (1966) ועל "בגנים" (1975), בהם נוגע מירון בלב-לבן של התודעויות גבריות, כגון הנטייה של אוריאל, גיבור "בטרם", לנתק מגע עם נשים אוהבות ולאטום את עצמו למה שמתחייב ממנו בגין התובענות המינית שלהן, או כגון ה"תערובת של גועל ומשיכה

ספרו העשרים של דן מירון, "חחים באפו של הנצח" (מוסד ביאליק), המכיל 631 עמודים, מהווה גולת-כותרת לעבודת-חיו כחוקר וכמבקר ספרות. מירון מסוגל, אחרי שנים כה רבות של עבודה אינטנסיבית במחקר ובהוראה, לכתוב פרשנות ספרותית שנושבת ממנה רוח עזה ורעננה של מעורבות רגשית ושל להט אינטלקטואלי חסר-פשרות. בכתיבתו על אורי ניסן גנסין, יותר מאשר על כל סופר אחר, ניכרת נכונות לחשוף את זעזועי הגילוי העצמי שהעניקה לו היצירה ואת תפקידה בתהליכי התרפיה העצמית שלו, גם כשהפרשנות היא לא-דווקא פסיכואנליטית, אלא גם פילוסופית ומוסרית.

זוהי כתיבה המאחדת ברק של אבחנות ספרותיות קולעות עם כאב ורוך של דיווח אישי על התודעות עצמית ועל תרפיה עצמית. לפנינו לא רק ספר המגיש תוצאות מחקר בן למעלה משלושים שנה על סיפוריו היפהפיים והלא קלים לקריאה של גנסין, אלא גם – ובעקפיץ – אנליזה עצמית שירית כמעט, של מבקר-יוצר אשר בחיפושו אחר האמת אינו מהסס לשפוט את עצמו, ללעוג לעצמו, להתאכזר אל עצמו והקשה מכול – לחשוף את פחדיו וחולשותיו.

הספר הוא אוטוביוגרפי במובן נוסף: כלולים בו מאמרים שנכתבו לאורך שלושים ושתיים שנה, והללו נדפסו כאן במכוון כמעט ללא עדכון מדעי (על כל הסכנות שבכך) וללא שינויים מיוחדים, לבד מליטוש לשוני-סגנוני, ופה ושם תוספות לא-משמעותיות (למשל, על מבנה העלילה של "בגנים", עמ' 318-319). בנוסף לסדרת המאמרים שנכתבו בשנות השישים, המאמרים שנוספו להם בספר "כיוון אורות" (1979) ושני מאמרים שנדפסו במחצית השנייה של שנות השמונים (על הקשרים ספרותיים ועל "סעודה מפסקת"), יש פה שני מאמרים חדשים: האחד הוא על "אצל", הסיפור היחיד של גנסין שמירון לא התייחס אליו בנפרד עד כה, והשני הוא מאמר בן שמונים עמודים על נושא מפתיע: היסוד הרליגייוזי-מיסטי (אבל לא-דווקא יהודי, לדעת מירון) ביצירתו היותר מאוחרת של גנסין. מי שקורא את המאמרים על-פי סדר הופעתם המקורי יכול לעקוב פה, לראשונה, אחרי התפתחות מחשבתו הספרותית של מירון, ובמידה מסוימת – אחר התפתחות הטעם הספרותי ודפוסי התגובה על ספרות בישראל בשלושים השנים הללו.

מירון כתב ספרים ומאמרים על סופרים רבים מאוד, אבל בדרך-כלל לאחר שכתב על סופר או על נושא מסוים עבר לתחום אחר, כדרכם של אחוזי הדיבוק היצירתי-אקספרימנטלי. על גנסין הוא החל לפרסם כשהיה כבן שלושים, ומאז הוא ממשיך וכותב עליו, בהתקפים חסרי-מרפא, עד עצם היום הזה. זאת, משום שהקשר שלו עם יצירתו של גנסין הוא הרבה יותר מקשר של חוקר אל מושא מחקר. זהו קשר

כרצף ליריא־מפרסיוניסטי אחד. לעומתם, טען מירון, בניסוח השומר על ההבחנה הקנאית דאז בין היוצר הביוגרפי למחבר המובלע: "מבלי להיכנס לדיון בגנסין האדם, ניתן לקבוע ביחס ליצירתו שמעטפת הרוך שעוטה עליה מתודת התיאור האימפרסיוניסטית לא הייתה אלא חיפוי מעודן על תפיסת חיים קשה, אכזרית, מלאה חומרה, שלמרות רגעים של פתוס

חסרה בה (...) כל נטייה למיתון הדין, דווקא משום שהדין נגור בה במסגרת של דיוקן עצמי שכולו האשמה עצמית ללא סייג" (עמ' 312). תפיסת החיים הגנסינית, שאותה הבליט ואיתה הודה מירון בן השלושים, הייתה "מפוכחת, מודרנית, ספקנית, אינדיבידואלית לאין תקנה" (עמ' 13), ולא מתעניינת כלל במצב היהודי בתור שכזה. זה היה הכיוון ה"אוונגרדי" שאליה פנתה הספרות הישראלית כולה בסוף שנות החמישים ותחילת השישים, בהשפעת אינטלקטואלים שחינוכם הספרותי היה "מערבי" – גרמני, פולני ואנגלו־אמריקני, ואשר האתוס היהודי־רוסי שהזין את הצינונות עד קום המדינה היה זר לרוחם.

מה שהפריע או במיוחד למירון בתדמית המקובלת של גנסין, כפי שהוא הבין אותה מדברי מבקרים שקדמו לו, הייתה הנטייה, כדבריו במבוא, "להלביש את הסופר בחלוק־בית ובאנפילאות שלא הלמו את דמותו האפלולית, שהיגון התמוג בה בלגלוג, והרוך – בודון." כשניסה לעמוד על סוד הצמרמורת שהעבירו הסיפורים בגבו גילה בעיקר את הפנים המושחתות ואת הפנימיות המכורסמת של גיבורי גנסין: "הצדה", לפי פירושו, הוא בעיקר סיפור המכוון מכל צדדיו לבדיקה פסיכולוגית מקיפה של תהליך ניוון וירידה; "בינתיים" – סיפור של התעלמות מרגשות הזולת ושל רמייה עצמית; "בטרם" – סיפור על התפוררות והתנוונות מוסרית, ועל התרוקנות החיים ממשמעות מלכת; "בגנים" – טיול בטבע שהפך לתופת, תגובה סרקסטית על פולחן היהודי הכפרי ה"כריא". בשעה שמירון חידר (יחד עם צמח) את הדיוקן המתנוון־מושחת של הגיבור הגנסיני ואת חוויות הגועל שלו מנשים ומהטבע, זה לא היה כדי לקבוע עמדת ביקורת מוסרית כלפיו או כלפי גנסין. להפך, הקסם המפחיד של הדיוקן הזה – אותו קסם שהילכו שירי אלטרמן על בני אותו דור – הוא־הוא שהעביר צמרמורת של עונג בגבו של החוקר הצעיר. אמנם מירון, יותר מצמח, הבליט כבר מההתחלה את עמדת הביקורת של גנסין־המחבר על גיבוריו האנינים, האנוכיים, המתנוונים והמושחתים, אך הדגיש שמדובר בתכונות, שעם כל הרגשת האשמה הן עובדה קיומית נוגעת ללב ובלתי נמנעת, ושמדובר כאן בבני־אדם בעלי מודעות עצמית גבוהה מן הרגיל, במובן האקזיסטנציאליסטי, טעון הערכיות המוסרית.

האקלים האקזיסטנציאליסטי אפשר למירון קריאה שבדרך כלשהי המשיכה את הראייה הפילוסופית־מטפיזית של גנסין ובני דורו. היא סייעה לו לדחות את הגישות של מודיו, סדן והלקין, ולהעדיף את דברי

שבמיניות מרוכזת "שתוקפת את אפרים, גיבור "בגנים", כשהוא נפגש עם ארכיחוסם ומגלה את מהותו האמיתית של הטבע. בפירושו לסיפורים אלה מגיע מירון גם לשיאים הרטוריים שלו בקטעים כמעט שיריים, שלא ייתכנו ללא הוזהרות עמוקה עם מושא הכתיבה. למשל, שחזור דמותו של ארכיחוסם, המתגלה למירון כ"אליל גנים נתעב שכולו איבר מזדקר, וכל הוד, יהא זה אפילו הוד מפלצתי, ממנו והלאה", שב ומעודר בקורא את רגשות התיעוב העזים ואת הטראומה הקיומית של גיבור הסיפור. את "פרפורי הנפש הגרויה", המודעת לעצמה, החשה בפי הנובק והמכאיב של הבדידות כשהוא יונק אותה ויונק" (עמ' 333), בהם הוא מגיע גם לחירות ביטוי כמעט דיבורית ("גנסין תוקע לתוך פיו של כל יצור קריקטורה כזה מעין סיסמה", עמ' 215). הגלים הללו, של קריאה "מהבטן", שפתאום מאיימים (רק לרגע) לבלוע את הניסוחים האינטלקטואליים החריפים ואת הפגנות הידע גם יחד, הם סוד האנרגיה המיוחדת של הקריאה בגנסין שמציע מירון.

גנסין של חוקר צעיר

מירון היה ונשאר מבקר־חוקר, לוחם ללא־חת ופורץ דרך, אבל גם מורה דגיש לאינטרסים הרגשיים והאינטלקטואליים של תלמידיו ורעיו. בזכות זה הוא מסוגל להציע שוב ושוב פריצות־דרך בהבנת יצירות ספרות קאנוניות ובתפיסה הכוללת של הספרות העברית החדשה. בפרספקטיבה של שלושים ושתיים שנה מתבלטת התשתית האישית של הדרכים שסלל, מצד אחד, והזיקה של התשתית הזו אל תרבות העילית הישראלית בת־זמנה, מצד שני. כפי שמירון עצמו כותב בהקדמה, הוא לא "גילה" את גנסין וגם לא היה היחיד בדורו שהמשיך את מסורת הערצת גנסין. היו שותפים לו, בין־השאר, חיים גורי, מתי מגד, דוד שחר ובעיקר עדי צמח (שאת המאמר על "בגנים" בנוסחו הקודם הקדיש מירון לו, ל"גנסיניסט אמיתי"). גנסין עורר אהבה והערצה בקרב סטודנטים ישראלים שהחליפו בשלהי שנות החמישים את רעות־הגברים הפלמ"חית האליטיסטית ברעות־גברים אליטיסטית אחרת, המבוססת על שיתוף אינטלקטואלי ואסתטיציסטי, על אינדיבידואליות מוצהרת, על הווי סטודנטיאלי ועל הפילוסופיה האקזיסטנציאליסטית. זו האחרונה הגיעה אז לגבעת־ים היישר מהסורבון ונתנה אישור תאודטי להרגשת הקיפוח של צרכים אנוכיים ונהנתניים של היחיד בתקופת המאבק על הקמת המדינה, הרגשה שעוד קודם לכן הפכה את ס' יזהר, תלמידו המובהק של גנסין, לסופר האהוב ביותר על בני דור זה. בתקופה שבה ההבחנה בין המחבר לגיבוריו עוד לא הייתה מחודדת, קראו בני דור זה את גנסין כפי שקראו את יזהר, בלי לראות את הביקורת של גנסין (להבדיל מיוהר) על גיבוריו הקסומים, בלי לראות את צדדיהם ה"שלייליים", המייצגים את הביקורת העצמית הנוקבת של גנסין על עצמו ועל בני דורו. מירון וצמח היו הראשונים שחשפו את הצד הזה, המושחת והזדוני, של גיבורי גנסין, שעל־פי הקריאה שהם הציעו נעשו הללו דומים יותר לגיבורי סארטר וקאמי מאשר לגיבורי יזהר. זאת הייתה קריאה שהשתתפה בשינוי הערכים שהתחולל אז בשירה (וך), פגיס, אבידן) ואחר־כך גם בזאנדים אחרים.

בסדרת מאמריו משנות השישים נלחם מירון ב"אגדת גנסין", בתדמית המתקתק־סנטימנטלית, ה"טובה" מדי והיהודית מדי, שלדעתו הרביקו המבקרים שלפניו לגנסין ולגיבוריו, ובגינה ראו את כל סיפוריו

"ק"אופי פיוטי־קייטישי" (עמ' 294). אולי כדי להציל את הסיפור מגור־דין מוות, מייחס לו מירון מסר מובלע, חיובי־תרפויטי: "כל עוד לא הגיע המוות חובה היא [!] לחזור מן החלל החיצוני של האצל" אל הכאב הצורב, אל הרגש ואל האבל על רעיתו, אל האהבה והתשוקה על כל הניגודים הפנימיים שבהן" וכו'. זהו מסר חיובי מאוד סימפתי, אבל הוא מחמיץ את המרכז התימטי המשותף ל"קטטה" ול"אצל": הגאולה.

הצעות חדשות לקריאת גנסין וספרות דורו

הנטייה של מירון לגלות את יצירת גנסין בכל פעם מחדש, הובילה אותו במאמרים החדשים הכלולים בספר אל הדיכוי המוסרי ואל הרובד הרליגיוזי של סיפורים שמלכתחילה נלחם לפרש אותם במנותק משיפוטי מוסר ומפרובלמטיקה דתית. אין זו בשום אופן תפנית של מאה ושמונים מעלות, והיא רצופה הגנות על אותו אינדיבידואליוס מפוכח ומודרני שמירון הצעיר גילה אצל גנסין בשנות השישים. אבל בשנות התשעים מתעניין לפתע מירון בשני היבטים שביקורת הספרות הישראלית החילונית הוניתה: הרובד המוסרי והרובד הרליגיוזי. בהנמנות זו הוא מציע אמת־מידה חדשה, או לפחות לא מובנת מאליה במקומותינו, של ההישג הספרותי. מירון מצהיר בפתח הספר: "בעיניי הייתה יצירת גנסין בראש ובראשונה פרוזה בדיונית אבסולוטית (...). וככל פרוזה כזאת היא הגיעה לשיא כוחה לא רק בתיאור בני־אדם אלא גם בשפיתם הערכית, לא רק במשמעותה הפסיכולוגית אלא גם ובעיקר במשמעותה המוסרית" (עמ' 16).

אכן, העוצמה המוסרית והאינטגרליות האסתטית היו הנחות־יסוד קבועות בדיונים של מירון מלכתחילה, אבל רק במאמר על "אצל", שבנוסחו שלפנינו נכתב ב־1995, הפך השיפוט המוסרי לאבן־בוחן גלויה של ההישג האמנותי. במאמר על "אצל" משתמש מירון בכלי הנשק הישן־חדש הזה – גישה מוסרית ליצירה הספרותית – באופן קצת מסורבל.

לטעמי, עיקר חשיבותו של המאמר היא בהפניית הקורא להקשר הסימבולי־סיטירי של יצירת גנסין, הקשר שהוא רלוונטי במיוחד לשלוש יצירותיו האחרונות: "בגנים", "אצל" ו"קטטה". בעניין זה יש הרבה מקום להרחיב – והעניין נוגע לא רק לגנסין – כגון בגעגועים לגאולה ולהוויה של קדושה נוצרית־יהודית נוסח ולדימיד סולוביוב, ביחס לאפוקליפטיקה הסימבוליסטית (במיוחד ב"קטטה") ובהשפעה החזקה של ליאונרד אנדרייב על ברנר ועל גנסין (במיוחד "סעודה מפסקת" ו"בגנים"), כמו גם על סופרים רבים שכתבו בידיש ברבע הראשון של המאה. השפעה זו (יותר משל ביילי) יכולה להסביר גם את היסוד ה"קשה", האקספרסיוניסטי, מתחת למעטה הרוך האימפרסיוניסטי של הסגנון הגנסיני, תופעה שמירון חזר והצביע עליה בצדק רב.

בנוסף כדאי להזכיר את ההתעלמות המתמשכת של הביקורת והמחקר בישראל מהגעגועים לקדושה בספרות העברית, הן זו שנכתבה על־ידי מחברים דתיים והן זו שנכתבה על־ידי חילונים, כמו גם מהשורשים המיסטיים (האפוקליפטיים, לא־דווקא ההומניסטיים) של הציונות החילונית. מירון עצמו נפתח רק לאחרונה לשאלות הללו, שהן בעלות חשיבות מכרעת להבנת הספרות העברית החדשה במחצית הראשונה של המאה העשרים, ושניצני התשובות להן מצויים כבר באינטואיציות המבריקות המאכלסות את מאמרו. ■

לחובר: "בכתב המחוק והמטושטש הזה היה גנסין קורא כל ימיו, ונעשה אולי על־ידי־זה למטפזיקן הגדול ביותר (ההרגשות של לחובר) שבין המספרים העבריים." מירון הבין אז את רברי לחובר כאילו הם מצביעים רק על אופיה האוניברסלי של ההגות הגנסינית ולא ראה עדיין (מה שהתברר לו רק לאחרונה) שלחובר רומז בהם גם על הרובד המיסטי והסימבוליסטי של יצירת גנסין.

ההתעניינות של מירון בחוויה הקיומית של גיבורי גנסין התחלפה עם הזמן בהתעניינות גוברת בתהליכי הכתיבה והפרסום של הסיפורים; בתהליכי ההתקבלות שלהם; בפסיכואנליזה של הרמויות ושל המחבר (בעיקר בכל הנוגע לזהותם הגברית); במעמד הוֹיאנרי של הסיפורים על רקע הפרווה העברית בת־זמנם; ברשת הבין־טקסטואלית שהם פורסים לקורא; ובמידת רגישותם לנקודת המבט הפמיניסטית. משקעים של כל שכבות הגיל הללו מצויים במאמר על "אצל" (שכתבתו החלה ב־1965 ונוסחו שלפנינו הוא משנת 1995), החל משרידי טרמינולוגיה אקזיסטנציאליסטית ("בכל סיפוריו עסק גנסין באהבה כמבחן של קיום נפשי אותנטי", עמ' 238) ועד לבחינת התוקף של ההאשמות שמטיחה זינה באפרים ובכל בחורי ישראל, בנוגע להתחמקותם חסרת־הבוסה מן האתגר המיני שמציבה בפניהם האישה. מירון טוען שהתובנות הפמיניסטיות של זינה מובאות בסיפור כבעלות תוקף וכראויות לעיון. בניגוד לסיפורים אחרים של גנסין, שבהם שולטת תודעה מרכזית אחת, ב"אצל" – כמו ברומן – מוארות גם תודעות דמויות־משנה, ובמיוחד של ארבע הנשים שכולן מאוהבות באפרים, וחשיפתן מעודדת את הקורא להכיר בנחיתותו המוסרית של הגיבור ולהבין שהמונולוגים הלידיים שלו הם לא וידויים אישיים של גנסין אלא מכניזם פסיכולוגי המאפשר לגיבור "לנהל רומן עם עצמו" ולהתחמק מהתמודדות עם המציאות. אגב דיון שנקודת המוצא שלו היא ז'אנרית (האם לפנינו סיפור או רומן?), מגלה מירון גם את החתרנות הפמיניסטית של גנסין, סופר שפעל בתקופה שהמיסוגניה הייתה מאוד אופנתית בספרות האירופית ובספרות העברית.

מירון הוא אפיקורס מושבע: "צל", היצירה שנחשבה להישג האמנותי הגדול ביותר של גנסין, עוררה בו מלכתחילה אנטיפתייה. זוהי עובדה שעיוכי הדפסה של המאמר ב"עכשיו" אינם יכולים לכסות עליה, והיא גלויה ומפורשת במאמר שסופסוף הופיע. הסיבות לאנטיפתייה הזו גם הן משקפות את השינויים שעברו על מירון החוקר והאדם (וכאמור, בכתבתו על גנסין אין כמעט גבול בין השניים); מצד אחד, יש במאמר הדים לסלידה של מירון הצעיר מתדמית "האדם הטוב" שהדור שקדם לו ייחס לגיבור הסיפור, וגם הדים לגיבוי אדם שאינו מודע לעצמו נוסח סארטר וקאמי (אפרים הוא אדם המתחמק מקיום אותנטי, לעומת אוריאל המודע לעצמו מ"בטרם"). אבל יש באותו מאמר גם ביקורת מסוג לגמדי אחר, חדש אצל מירון: הליקויים המוסריים של אפרים משמשים נקודת־מוצא נוספת לביקורת על הערך האמנותי של הסיפור ועל המחבר עצמו, שהגזים כאן, לדעת מירון, בערך האגו של עצמו, התייחס אל עצמו בפתוס נטול חוש־הומור, נתקף רחמים עצמיים, נסחף במערבולת רגשות לא־נשלטים ודחפים לא־מודעים והתחמק ממסר הגותי או מוסרי חד־משמעי. די מדהים (אם כי לטעמי מאוד מרענן) לשמוע טענות כאלה מפי מי שהתקף את הגישה הלירית־וידויית לכתבי גנסין ואת הטשטוש בין המחבר לבין גיבוריו השונים. הטשטוש בין האנטיפתייה לגיבור ובין הזלזול בהישג האמנותי של גנסין בולט במיוחד כשמידון מייחס לאפרים